

मेरो अतीतमा रेडियो

गुणराज लुईटेल

वि.सं. २०२८ मा राजा महेन्द्रको स्वर्गारोहण हुँदा रेडियोवाट एकोहारो धुन बजेको मलाई राम्रो सम्झना छ । पाँचै वर्षको उमेर भए पनि त्यतिबेला काकाले पढाउने पञ्चकन्या प्राथमिक विद्यालय अचानक विदा भएको थाहा पाउँछु म । सम्भवतः रेडियोवाटै विद्यालयका सरहरूले राजाको स्वर्गारोहणको समाचार सुनेका हुनुपर्छ । अन्यथा, सडक रेखाले नछोएको भोजपुर जिल्लाको सदरमुकामभन्दा भ्रण्डै चारघण्टा पश्चिमको यो आहाले नामको सानो गाउँमा त्यो खबर आइपुग्न महिनौं लाग्न सक्थ्यो ।

सुदूर गाउँ भए पनि हाम्रो घरमा मैले थाहा पाउनुभन्दा अघि अर्थात् वीसको दसकको मध्यतिर रेडियो भित्रिएको थियो । मेरा बुवा गङ्गाप्रसाद र काका सीताराम दुवै यसका सौखिन थिए । रेडियो ल्याएर आफूले मात्रै सुनेर नपुगी घरको माथिल्लो तलाको बार्दलीबाहिर एउटा ठूलो स्पीकरमा त्यसलाई जोडेर सकेसम्म टाढासम्म सुनाउने प्रयास गरेको मैले देखेको छु । पछिसम्म मैले पनि रेडियो खोल्ने र स्पीकरमा जोड्ने गरेको थिएँ ।

गाउँमा रेडियो हुनेहरूको चुरिफुरी विशेष चर्चायोग्य हुन्थ्यो । बाली उठाई सिलाइ गर्ने गाउँकै दमाई दाइले चट्ट पारेर सिएको कपडाको भोलाभिन्न राखिएको रेडियो काँधमा बोकेर ससुरालीदेखि कचहरीसम्म हिँड्न पाउनुको सौन्दर्यबोध नै अर्को थियो त्यस बेला । रेडियोको ठूलो आकार, त्यसमा रहेको मिटर घुमाउने स्वीच र त्यसैलाई मिल्ने गरी तह मिलाएर बनाइएको भोलाको कारिगरी सम्झँदा अहिले पनि रमाइलो लाग्छ ।

रेडियोमा बिहान छ बजे शङ्खध्वनिसहित 'जय जगदीश हरे' को धार्मिक बोलको दिनहुँ आउने भजन, राजाको महावाणी, त्यो दिनका कार्यक्रमको सङ्क्षिप्त भ्रूलक र धार्मिक कार्यक्रमको कुनै अर्थबोध थिएन मेरानिम्ति । न त रेडियो समाचारका लागि सुन्नुपर्छ भन्ने नै थियो मलाई । त्यो बजिरहेको हुन्थ्यो । दुर्गानाथ शर्माले समाचार वाचन गरेको भने औधी रमाइलो लाग्थ्यो । त्योभन्दा पनि रमाइलो वासुदेव मुनालले साँझ बाल कार्यक्रमका बेलामा 'दुई एकान दुई' को जिङ्गलपछि 'आओ प्यारा-प्यारा भाइबहिनी हो रेडियो नजिक-नजिक आओ' भनेपछि अनायासै मेरो जीउ पनि रेडियोको नजिक सरिसकेको हुन्थ्यो । साँझ पर्न-पर्न लागेका बेला हाम्रो घर नजिकैको खेतमा कराएका भ्यागुताहरूको निरन्तरको टचारटचार, भल्याकभुलुक गर्दै देखिन थालेका जुनकीरी, बास बस्न गइरहेका चराहरूको कलरव ध्वनिले गाउँको वातावरण लोभ लाग्दो हुन्थ्यो । त्यही वातावरणमा रेडियोमा गीत गाउने र कविता वाचन गर्ने आफूजस्तै साना मान्छेहरूका स्वरको अनौठो मिश्रणले सुनमा सुगन्ध ल्याइदिन्थ्यो । यद्यपि गाउँको परिवेशभन्दा टाढा कहीं नटेकेको र सबैभन्दा टाढा भन्नु नै मावलमात्र देखेको बालकका लागि रेडियोमा बोल्ने आफूजस्तै बालबालिकाप्रति कुनै धारणा पनि थिएन । न त रेडियो स्टेसनमा गएर बोल्न सकिन्छ वा आवाज रेकर्ड गरेर प्रसारण गर्न सकिन्छ भन्ने जानकारी नै थियो ।

कृषि कार्यक्रमकी बूढी आमैको स्वर औधी रमाइलो लाग्थ्यो । ती आमै साँच्चिकै खुम्बेबूढी होलिन भन्ने चित्र पनि मेरो दिमागमा थियो । लठ्ठी टेक्दै कुनै चौतारामा या आफ्नै घरमा तिनले जेटिएबाबुसँग कुरा गर्दिहुन् भन्ने लागेको थियो । नाटकीयताको भान समेत नभएको हुनाले ती छलफलहरू बिना तयारी गाउँमा बूढापाकाहरूले कुरा गरेजस्तै होला भन्ने पनि लाग्थ्यो । किनभने यस्ता कचहरी हाम्रो गाउँमा चौतारो या कसैको पिँडीमा भई नै रहन्थे । पछि माध्यमिक स्कूलमा पढ्दै गर्दा गोरखापत्रमा छापिएको लक्ष्मी भुषालको जीवनी पढेपछि छक्क पर्ने म । तिनै लक्ष्मीले रेडियोमा बूढी आमैको नक्कल गरेको कुरा रोचक पारामा त्यो लेखमा लेखिएको थियो ।

रेडियोका समाचार र विभिन्न सामग्री श्रोताको छनोट बिना आउँछन् । तिनलाई सुन्दै जाँदा सामान्य ज्ञानको भण्डार पनि थाहै नपाई बढ्दो रहेछ । सुन्दासुन्दै संयुक्त राष्ट्र सङ्घका महासचिव, भारतका राष्ट्रपति, प्रधानमन्त्री वा विश्वका तत्कालीन राजनीतिसँग सम्बन्धित व्यक्तिहरूबारे जानकारी दिमागमा आफै भरिँदै गएको मैले अनुभव गरेको छु ।

जनमत सङ्ग्रहको बेला हाम्रो स्कूल विद्येश्वर निम्न माध्यमिक विद्यालयमा आएका निर्वाचन अधिकृतले एउटा हाजिरीजवाफ प्रतियोगिताको आयोजना गरेका थिए । प्रतियोगिता भनेर औपचारिक प्रतियोगिता त होइन तर उपस्थित भएका सबै विद्यार्थीमा जसले सक्छ, उसले उनका प्रश्नको जवाफ दिनु पर्ने थियो । जिल्ला सदरमुकामबाट भारीभरकम शरीर बोकेर आएका यी मनुवा जिल्ला शिक्षा अधिकारी थिए । तिनको जीउडाल, तिनको शरीर चलाइ र शानसँग हुने हिँडडुल हाम्रानिमित्त कम्ती आकर्षक थिएन । तिनले सोधेका प्रश्नको जवाफ दिन पाए त निकै मजा आउने थियो भन्ने सबैलाई लागेको थियो । उनले तत्कालीन राष्ट्रिय तथा अन्तर्राष्ट्रिय घटनाक्रममा आधारित समाचारकै पात्रहरूबारे प्रश्न गर्न थाले । एकाध प्रश्नको जवाफ अरू साथीले दिए पनि अधिकांश प्रश्नको जवाफ दिने म नै थिएँ । त्यसले मलाई कम्ती गौरवको अनुभूति गराएन । म पनि निकै जान्ने पो रहेछु भन्ने भावनाले म भित्रभित्रै उचालिएको थिएँ, त्यस बेला ।

मेरानिमित्त समाचारमूलक कार्यक्रम वा अरू नीरस छलफलभन्दा धेरै रमाइलो कार्यक्रम चाहिँ *विज्ञापन सेवा* नै थियो । यो कार्यक्रम रमाइलो लाग्नुको कारण के थियो भने त्यसमा गीतसँगै फोसामा विज्ञापन सामग्री प्राप्त हुन्थ्यो । 'सोल्टी साबुन सोल्टी साबुन सोल्टी साबुन बिमिरा घमौरा निको पाछु सोल्टी साबुन', वा 'जाउ न सरर कन्काइ बसैमा' जस्ता विज्ञापनमा समाविष्ट गीत सङ्गीत निकै रमाइला लाग्थे ।

रेडियो हाम्रो जीवनको अभिन्न अङ्ग थियो । भदौमा मकै भाँचेपछि त्यसलाई सन्याएर भुक्ता बनाउने बेला होस् कि मङ्सिरमा धान भित्र्याउने बेला होस्, घरको भित्तामा भुण्डिएर बजिरहेको हुन्थ्यो रेडियो । मकै गोड्ने टन्टलापुर घामका बेलामा पनि मेलामा पुगिरहेको हुन्थ्यो त्यो । मेलको काम सघाउन आउने तन्नेरीजनहरूले पनि रेडियोबाट आउने गीतप्रति उत्तिकै रुचि दर्शाउँथे ।

सबैभन्दा दुःखको बेला भनेको रेडियो बन्द भएपछि हुन्थ्यो । बिहान छ बजे सुरु भएको रेडियो नौ बजे बन्द भएपछि खुल्न दिउँसोको एक बजेसम्म पर्खनु पर्थ्यो । एक बजे सुरु भएको रेडियो चार बजे बन्द भइहाल्ने । त्यसपछि फेरि

साँझमा मात्रै खुल्ने र राती दस बजेपछि त्यसको प्रसारण फेरि समाप्त हुन्थ्यो । अहिलेजस्तै २४ घण्टासम्म प्रसारण हुने रेडियो स्टेसन भएको भए कति जाती हुन्थ्यो होला त्यो बेला ?

एउटा प्रसारण रोकिएर अर्को प्रसारण आउने बेलामा रेडियो खोल्दा कोशी बगेजस्तै स्वाँ आवाज मात्र आउँथ्यो । सुरु हुन १५ मिनेटजति बाँकी भएपछि एकोहोरो टुँ आवाज आइरहन्थ्यो । तैपनि रेडियो खुल्न लाग्यो कि भनेर त्यो आवाजमै पनि रेडियो निरन्तर चालू रहन्थ्यो । अझ रेडियो बन्द भएपछि पनि फेरि त्यत्तिकै छोडिदिइरहेपछि त्यसमा केही छिनपछि चाडचाडचुडचुड गर्दै नबुझिने आवाज आउन थाल्यो । सम्भवतः चीनको रेडियो प्रसारण निकै शक्तिशाली भएको हुनाले त्यही बजेको हुनुपर्छ ।

अहिले सम्भेर ल्याउँदा पञ्चायतका जल्दाबल्दा दिन रहेछन् ती । रेडियोमा खुबै राष्ट्रिय गीत आउँथे तर रमाइलो भने लोकगीतले नै गराउँथ्यो । दिउँसो आउने *फर्माइसी गीतको कार्यक्रम*मा गीतभन्दा बढी फर्माइसकर्ताको नाम आउँथ्यो । भक्तपुर कटुञ्जेबाट सुभाषचन्द्र ढुङ्गेल, मकवानपुर करौचीबाट विचारमान कन्दडुवा र वीरगञ्ज घण्टाघरबाट सुलेमान हवारी र वेगम हवारी तथा कुपण्डोल गुर्सिङ्गालबाट शर्मा बन्धुहरूको लहरै नाम खुबै आउँथ्यो । अहिलेसम्म पनि ती नाम दिमागबाट हटिसकेका छैनन् ।

रेडियोमा आउने *गीति कथा* अर्को एउटा रोचक आकर्षण थियो । त्यसमा बडो पीडादायी कथा हुन्थे र ती कथालाई बीच-बीचमा बजाइने गीतले बडो गम्भीर मोडमा पुऱ्याउँथे । मलाई लाग्छ, त्यो प्रेम प्रकट गर्ने गम्भीर गीतहरूको युग थियो । तर, पनि मेरो बाल मस्तिष्कमा 'हेर हेर मनुवा ...' भन्ने भाँक्री गीतले जति रमाइलो अरूले गराउन सक्दैनथ्यो ।

असारका दिनमा भ्रमभ्रम पानी पर्थ्यो । बाटोघाटो सबै हिलाम्य हुन्थ्यो । बारीमा सघाउन वा घाँस काट्न जान पनि उतिकै अल्छी लाग्दो हुन्थ्यो । त्यति नै बेला रेडियोबाट भने गीत आइरहेको हुन्थ्यो- 'लागेछ असार लागेछ असार ...' आफूलाई हिलोमा जान नपरे हुन्थ्यो भन्ने लागेको त्यो बेलामा रेडियोले यस्तो हिलो असारको के गीत गाइरहेको होला भन्ने विचार मनमा उब्जिन्थ्यो । यति बेला अतीतका स्मृतिले मात्र पनि आनन्दको अनुभूति दिन्छ । जीवन कति विसङ्गतिपूर्ण हुन्छ ? आफूसँग भएको वस्तुको उतिसाह्रो महत्त्व हुन्न । अप्राप्तमा त्यसको महत्त्व बढी हुन्छ । ती दिन सम्भेर ल्याउँदा सिनेमाको रिलभैँ समय घुम्छ ।

२०४३ सालमा उच्च शिक्षा प्राप्ति र भविष्य सपानेँ उद्देश्यले राजधानी खाल्डोमा भरेपछि पनि धेरै वर्ष रेडियो नै साथी भइरह्यो । शनिवार दिनभरिजस्तो

बच्चे मीठा गीतहरूसँग आफ्ना किशोर वयबाट युवावस्थातिर उक्लदै गर्दाका मन पनि साटियो । कति गीत म आफैले पो गाएको हो कि जस्तो पनि लाग्थ्यो । सुखद भविष्यको कल्पना गरेर बस्ने एउटा युवा विद्यार्थीका मनमा जति सपना अन्यत्र कहाँ हुन्छन् ?

टेलिभिजनको आगमनसँगै रेडियोको आकर्षण कम हुन थाल्यो । एफएमको प्रसारणले फेरि रेडियोप्रतिको आकर्षण जगायो । र, फेरि मेरो रेडियो सुन्ने गति फर्केको छ । प्रातःकालीन भ्रमणमा निस्कँदा रेडियोमा आउने समाचार साथी बनेका छन् । कहिले त्यहाँ छलफल भइरहेका हुन्छन् त कहिले अर्थनबर्थका गफ गरिरहनेहरूका स्वर प्रवाहित भइरहेका हुन्छन् । विहान हिँड्दै रेडियो सुन्ने धेरै देखिन्छन् अहिले सडकमा । यसलाई मैले छोटकरीमा भन्ने गरेको छु- स्वास्थ्य पनि समाचार पनि ।